

ƏDƏBİYYAT DƏRSLƏRİNDƏ LİRİK ƏSƏRLƏRİN OXU METODİKASI

Məqalənin aktuallığı. Ədəbiyyat şagirdlərdə dünya sivilizasiyasına mənsubluq hissini aşılamaq və inkişaf etdirmək, onları mənəvi mədəniyyətlə, ümumbəşəri dəyərlərlə tanış etmək, şəxsiyyətin mənəvi-estetik inkişafına töhfə verən gözəllik hissələrini aşılamaq üçün nəzərdə tutulmuş məktəb fənlərindən biridir. Şagirdlərin ədəbi təbiiyyatında bu ədəbi janrın özünəməxsusluğuna görə onların emosional və duyğu sferasının zənginləşməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edən lirik şeirin öyrənilməsi xüsusi yer tutur.

Məqalənin elmi yeniliyi. Ədəbiyyat dərslərində lirik əsərlərin oxu metodikası araşdırılmış və ətraflı məlumat verilmişdir.

Giriş. Lirik əsərlər emosional və bütöv şəkildə qəbul edildikdə, şagirdlərə başqa insanın daxili dünyasının zənginliyini bilmək və hiss etmək imkanı verir ki, bu da mənəvi mühitin formalaşmasına əlverişli şərait yaradır. Lirik əsər məktəblinin dərin emosional duyğularını və təcrübələrini açmaqla, xüsusən də yaşına görə onu əhatə edən dünyanı öyrənmək mərhələsində olan şagirdə dünya haqqında estetik bilikləri təbliğ edir. Lirik poeziya həm bədii təbiətinə, həm də oxucuya emosional təsir xüsusiyyətinə görə epik poeziya və dramaturgiyadan fərqlənir. Şagirdlərdə empatiya istedadının olmaması, emosional karlıq və başqalarının daxili dünyasına diqqətsizlik poetik əsərlərlə işləyərkən maneəyə çevrilir. Buna görə də burada ən mühüm vəzifə məktəblilərdə empatiya qabiliyyətini inkişaf etdirməyə çalışmaqdır. Şagird lirik əsərlərdə üzə çıxan o naməlum ruh hallarına inanmağa öyrəşsə, poeziya əvvəlcə onun emosional şəxsi təcrübəsini genişləndirəcək, sonra isə onu yüksək estetik hisslər aləminə təqdim edəcəkdir. Bütün bunlar əxlaqi idealların və mənəviyyatın inkişafına kömək edəcəkdir [2, s. 246].

Əsas hissə. Şeir oxuyarkən şagirdlərə empatiya, rəğbət və estetik zövq ehtiyacını necə aşılamaq bilik? Buna tədricən nail olunur. Məktəblilərin şeirin öyrənilməsini həyatda şeirin özünün fəal, yaradıcı və təşəbbüskar dərk etmə prosesinə çevrilməsi, onun özündə əksini tapması üçün müəllimə səbr və nəzakət lazımdır.

Lirik əsərin xüsusi ədəbi janrı kimi öyrənilməsinin əsas məqsədləri aşağıdakılardır: müəllifin çəkdiyi şəkilləri oxucunun canlandırması; oxucunun mətni emosional qavrayışının və lirik qəhrəmanla empatiyasının təşkili; lirikada təcrübə obrazının yaradılması və inkişaf etdirilməsi üsulları haqqında təsəvvürlərin formalaşdırılması; ifadəli oxu, mətni şagirdlərin şəxsi qavrayışını yoxlamaq üsulu kimi çatdırılması [6, s. 38].

Məktəblilər tədris prosesində Nizami Gəncəvi, Məhəmməd Füzuli, Bəxtiyar Vahabzadə, Rəsul Rza, Səməd Vurğun və başqa şairlərin poetik əsərləri ilə qarşılaşırlar. Burada mərkəzdə ümumi yaradıcı müəllifin kontekstindən kənar nəzərdən keçirilən ayrı-ayrı şeirlər dayanır, hərçənd, təbii ki, hər hansı təhlildə müəllifin obrazı, onun şəxsiyyəti qaçılmazdır. Bu mərhələdə məktəblilərə yaşlarına uyğun olaraq hər bir şeirə xas olan təcrübə və düşüncələrin zənginliyini mümkün qədər tam dərk etmələrinə kömək etmək vacibdir. Onlara poetik mətni ifadəli oxumağı və poetik nitqin xüsusiyyətlərini başa düşməyi öyrətmək lazımdır. Adətən, şeiri oxumaq və təhlil etməkdən əvvəl şagirdləri mətni qavramağa hazırlamaq üçün emosional “müəyyənlik” qoyulur. Bəzi hallarda bu, şairin obrazı və ya əsərin yaradılması ilə bağlı həyat faktları haqqında müəllimin sözü ola bilər. Digərlərində, şagirdlərin fikirlərini və emosional yaddaşını canlandıran təəssürlərə müraciət var. Çox vaxt şeirin qavranılması mətn üçün emosional fon yaradan musiqiyə (romanslar, instrumental əsərlər) qulaq asmaqla və ya rəsm əsərlərinin reproduksiylarına baxmaqla hazırlanır.

Mətnlə işləməyi öyrətmək sinifdə ən vacib və eyni zamanda çətin fəaliyyətlərdən biridir. Xüsusilə lirik mətnlərlə işi təşkil etmək çətinidir. Burada bəzi texnikalar var. Məsələn, VI sinif “Ədəbiyyat” dərslərində Bəxtiyar Vahabzadənin “Qocalar” şeirinə nəzər yetirək. Tədris zamanı “Qocalar” şeiri şagirdlərə audio yazı vasitəsilə təqdim edilir və onlar şeiri dinləyirlər.

“Eşit, bax, hiss et” texnikası tətbiq edilir. Bu zaman biz lirik şeiri oxuyub təhlil edərkən şairin yaratdığı obrazlara (əşyalara, hadisələrə), səslərə, rənglərə və təbii ki, lirik qəhrəmanın hisslərinə, əhval-ruhiyyəsinə diqqət yetiririk. Şagirdlərə müəllifin təsvir etdiklərini öz zehninə təsəvvür etmələrini tapşırıq. Bu cür işlərin təşkili zamanı cədvəllərdən istifadə olunması yardımçı olacaqdır.

Tədqiqat dərsi şəkilli və ifadəli vasitələrlə zəngin, onların dövrünün mədəni-tarixi xüsusiyyətləri ilə sıx əlaqəni üzə çıxaran irihəcmli lirik mətnlərin öyrənilməsi üçün əlverişli olduğunu sübut edir. Belə dərslərdə istifadə olunan şeir təhlili şairin yaratdığı obrazların hər birini təcrid edib aydın şəkildə təqdim etməyə, onun şeir üçün funksional əhəmiyyətini dərk etməyə imkan verir.

Dərsin təşkili və keçirilməsi forması kimi müzakirə lirik əsərlərin məzmununun yenilənməsinə imkan verir, oxucunu poetik mətnə təsvir olunanlara öz həyatında bənzətmələr tapmağa, lirik qəhrəmanı anlamağa sövq edir, ondan tədricən empatiya hissi yaranır. Məktəblilər lirik qəhrəmanın emosional vəziyyəti ilə empatiya qurmaq bacarığına yiyələnirlər, onlar kiminsə taleyində iştirak etmək, kiməsə kömək etmək ehtiyacını inkişaf etdirirlər. Müzakirə dərsi üçün ən uyğun üsul söhbət üsuludur. Onu həyata keçirərkən, bir tərəfdən, “şagirdləri danışdırmaq”, onları azad etmək vacibdir ki, onlar öz həyatlarından fraqmentləri sərbəst xatırlaya bilsinlər [4, s. 61]. Digər tərəfdən, müəllim bu söhbəti incəliklə idarə etməli, onu düzgün istiqamətə yönəltməli, öyrənilən mövzudan çox kənara çıxmasına imkan verməməlidir.

İstənilən oxu proqramı üçün ən mühüm tələblərdən biri əsərlərin janr müxtəlifliyidir. Ona görə də elə bir müasir proqram yoxdur ki, orada klassiklərdən tutmuş müasir şairlərə qədər müxtəlif müəlliflərin lirik şeirləri yer almasın. Məktəblilər lirik əsərləri dinləməkdən, oxumaqdan və əzbərləməkdən həzz alırlar, lakin onları heç də həmişə dərinlən dərk etmirlər. Lirikanın tədqiqi yalnız şagirdi müəyyən şeirlə tanış etmək deyil, həm də təcrübələrin dərinliyini aşkar etmək, müəllifin dünyagörüşünün unikallığını göstərmək, lirika ilə ünsiyyət qurmağı öyrətmək, müəllifin daxil etdiyi hissələri oxumaqda çatdırmaqdır.

Müəllimin qarşısında çətin vəzifələr durur – şagirdə əsərin əsas ideyasını anlamağa kömək etmək, onu hiss etmək, anlaşılmaz söz və ifadələrin mənasını başa düşmək, ən əsası isə şagirdlərə bu və ya digər müəllifin mətninin unikallığını göstərməkdir. Bu problemləri həll etmək üçün mətnə ciddi diqqət yetirmək və məktəb təhlilinin elmi əsaslarla təşkili zəruridir.

Lirik əsər şagird üçün çətin başa düşülən ədəbiyyat növüdür. Onun özəlliyi ondan ibarətdir ki, poetik əsərdə qəhrəman yoxdur və təsvirin predmeti insanın daxili aləminə, yaşantılarına, düşüncələrinə çevrilir. Sözlərdə hadisələrin təsviri, personajların hərəkətləri və ya hərəkət şəraiti yoxdur. O, real həyatdan ekspress təəssüratları o qədər də təsvir etmir. Müəllif lirik əsərdə geniş kütləyə yaxınlaşan subyektiv əhval-ruhiyyəni əks etdirir. Lakin şagirdlər çox vaxt məhdud həyat və duyğu təcrübələrinə görə əsərin əsas ideyasını başa düşməkdə çətinlik çəkirlər. Əsərin əsas ideyasını başa düşmək üçün başqa bir maneə şeirin yazıldığı dildir. Orta məktəbdə lirik şeirin təhlili həmişə çətinliklərə səbəb olur, çünki sadələşdirmə, lirika haqqında söhbəti gündəlik səviyyəyə endirmək təhlükəsi böyükdür. Məktəblilərin təfəkkürünün konkretliyi və onların son dərəcə məhdud mütaliə üfəqləri çox vaxt mənzərə lirikalarının reallığın fotosəkili kimi qəbul edilməsinə səbəb olur.

Məktəb təhlilinin vəzifəsi şagirdə şeirin məzmununu, ideyasını, başqa sözlə, müəllifin nöqteyi-nəzərini, münasibətini, mövqeyini mənimsəməsinə kömək etməkdir. Məktəbli mənimsəməli, yəni oxuduqlarını yaşayıb dərk etməlidir. Ona görə də lirik əsər üzərində işləyərkən sual və tapşırıqların mətnini diqqətlə nəzərdən keçirmək lazımdır [1, s.29]. Suallar şagirdlərin diqqətini təbiət hadisələrinə deyil, müəllifin bu hadisələri təsvir etməsinə, müəllifin əhval-ruhiyyəni çatdırmaq üçün istifadə etdiyi şəkili və ifadəli vasitələrə yönəltməli, suallar şagirdi mətni təkrar yaratmağa deyil, onun üzərində düşünməyə sövq etməlidir. Əsər üzərində işləmə prosesində müxtəlif üsullardan istifadə etmək olar: mətnin üslubi təhlili, ifadəli oxumağa hazırlıq, videoklip yaratmaq, əhval-ruhiyyə palitrasının yaradılması, eyni mövzuda müxtəlif müəlliflərin əsərlərinin müqayisəli təhlili. Təhlil texnikasının seçimi şeirin xüsusiyyətlərinə, şagirdlərin yaşına, oxu bacarıqlarını mənimsəmə dərəcəsinə görə müəyyən edilir. Şagirdlər lirik əsərlərin təhlili prosesində lirikanın tam qavranılması üçün zəruri olan mütaliə vərdisləri sistemə yiyələnirlər. Bu sistemə aşağıdakı şəxsi bacarıqlar daxildir: şairin yaratdığı həyat şəkillərini təxəyyüldə canlandırmaq bacarığı; lirikada emosiyaların dinamikasını izləmək bacarığı; obrazı-təcrübəni bütöv şəkildə qavramaq bacarığı; şeirin bütün elementlərində müəllifin münasibətini və mövqeyini görmək bacarığı; lirik əsərin ideyasını mənimsəmək bacarığı [3, s. 86].

Lirik əsərin təhlili müəllim yaradıcılığının təzahürüdür. Sınıfdə yazılı dərs planına ciddi əməl etmək deyil, şagirdləri həssaslıqla dinləmək və şeirin əsas ideyasını dərk etmək yolunda onların qavrayışını istiqamətləndirmək vacibdir. Bunun üçün müəllimin şagirdləri nəyə aparması barədə aydın təsəvvürə malik olması lazımdır.

Lirik mətnin qavranılmasını öyrədərkən şagirdlərə göstərmək lazımdır ki, şeir həm poetik bütövdür, həm də hər şeyin bir-birindən asılı olduğu dinamik sistemdir. Lirik şeir dünyası müstəqildir. Ədəbiyyat dərsi zamanı lirik şeirlər üzərində belə iş tədris, inkişaf və tərbiyənin mürəkkəb problemlərini həll etməyə imkan verir. Dərstdə şagirdlər üçün elə mühit yaratmaq lazımdır ki, hər bir məktəbli öz yaradıcılıq qabiliyyətlərini ortaya qoya bilsin, şeiri canlı və ifadəli oxuya bilsin.

Lirik əsərin mərkəzində insan təcrübəsi dayanır və o, sadəcə olaraq müəllif tərəfindən ifadə olunmur, yaradıcılıq prosesində yaranır. Lirik əsər incə və mürəkkəb emosional təcrübələri əks etdirir və beləliklə, şagirdə yeni mənəvi təcrübə əldə etmək imkanı verir. Bu, insanın içində gizlənən bütün dünyanı ayırd etməyə, insanın daxili istəklərini, özünü tanıma prosesini, həyat yolunun çətin axtarışlarını görməyə kömək edir.

Nəticə. Beləliklə, lirik əsərlər həm ağıl, həm də ürəyi həyəcanlandırır. Onlar bizə təkcə öz hərəkətlərimizi yüksək əxlaqi prinsiplər baxımından qiymətləndirməyi öyrətmir, həm də şagirdin yaddaşında uzunmüddətli iz buraxaraq duyğulara təsir göstərir. Müxtəlif oxu metodlarından istənilən lirik əsərləri oxuyarkən və öyrənərkən istifadə etmək olar. Onlar şagirdlərə mətni daha yaxşı anlamağa və hiss etməyə kömək edəcək, lirik şeiri təhlil etməyin əsaslarını öyrədəcəkdir. Lirikanın öyrənilməsində məktəblilərin biliklərə yiyələnməsi, bədii təfəkkürünün inkişafı, ideya-mənəvi və estetik tərbiyəsi o hallarda daha uğurla həyata keçirilir ki, bu və ya digər anlayış, bu və ya digər nəticə onlara hazır formada verilmir, axtarış prosesində əldə edilir, şagirdlərin özləri şairin ifadə etdiyi həqiqəti axtarırlar. Axtarış ab-havası əsəri nəinki canlandırır, maraqlı edir, həm də hər yaşda olan məktəblilərin şəxsiyyətinə lirikanın təsirini artırır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Aslanov Y. Ədəbiyyat tədrisi: Ənənə və müasirlik. Bakı: ADPU, 2011, 85 s.
2. Həsəni B.A. Ədəbiyyatın tədrisi metodikası. Bakı: Müəllim, 2014, 424 s.
3. Hüseynoğlu S. Ədəbiyyatın məktəbdə öyrədilməsi. Bakı, 2019, 264 s.
4. Kərimova E.Y. Oxu və ədəbiyyatın tədrisi prosesində varislik və perspektivlik. Bakı: Nasir, 2004, 112 s.
5. Stileymanova A., Bağrova T. Umumtəhsil məktəblərinin ədəbiyyat fənni üzrə 6-cı sinif üçün dərslik. Bakı, 2021, 240 s.
6. Актуальные проблемы методики обучения литературе / под ред. Н.С.Рожественского, Р.А.Фомичевой. Москва, 2011, 114 с.

Açar sözlər: şagird, əsər, məktəb, lirik, obraz

Key words: student, work, school, lyric, image

Ключевые слова: ученик, работа, школа, лирика, образ

Методика чтения лирических произведений на уроках литературы

Резюме

Изучение лирических произведений на уроках литературы требует от учителя большого литературного и методического мастерства. Лирическая поэзия не содержит развернутого описания событий и поступков героев, поэтому применение методов и приемов изучения эпического произведения к анализу лирического произведения приводит к ослаблению понимания поэзии. Лирическое произведение может стать средством духовного обогащения и нравственного воспитания учащихся лишь тогда, когда они научатся воплощать его идейно-эстетическое богатство в специфической форме лирического монолога. Поэтому актуален поиск различных форм изучения лирических произведений на уроках литературы. Использование различных форм обучения в зависимости от особенностей конкретного лирического произведения делает изучение лирических произведений эффективным средством духовно-эстетического развития школьников. Изучение лирических произведений на уроках литературы играет чрезвычайно важную роль в формировании словарного запаса учащихся, повышении внимания, духовном развитии, познавательной активности. Поэтический текст отличается повышенной концентрацией выразительных и изобразительных средств, образностью, ритмической организацией поэзии, что делает такой текст источником эстетических эмоций. Непосредственным объектом лирической поэзии является духовная жизнь человека.

Methodology of reading lyrical works in literature lessons

Summary

The study of lyrical works in literature lessons requires great literary and methodological skill from the teacher. Lyrical poetry does not contain a detailed description of events and actions of heroes, therefore, the transfer of methods and techniques of studying an epic work to the analysis of a lyrical work leads to a weakening of the perception of poetry. A lyrical work can become a means of spiritual enrichment and moral education of students only when they learn to embody its ideological and aesthetic wealth in the specific form of a lyrical monologue. Therefore, the search for various forms of studying lyrical works in literature lessons is relevant. The use of various teaching forms, depending on the characteristics of a specific lyrical work, makes the study of a lyrical work an effective means of spiritual and aesthetic development of schoolchildren. The study of lyrical works in literature lessons plays an extremely important role in the formation of students' vocabulary, increasing attention, spiritual development, and cognitive activity. The poetic text is distinguished by an increased concentration of expressive and descriptive means, imagery, and rhythmic organization of the poem, which makes such a text a source of aesthetic emotions. The immediate focus of lyric poetry is the spiritual life of man.

RƏYÇİ: dos. N.Əfəndiyev